

Wanda Dróżka

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, e-mail: wanda.drozka@wp.eu

Badania biograficzne w pedeutologii. Stan i kierunki ewolucji

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/PBE.2014.030>

Biographical Research in Pedeutology. State and Trends of Evolution

Abstract

Biographical research in pedeutology involves collecting and exploring the narration (story) about life, its history, course and plot, but also about various areas or stages of life, professional, and social activity of teachers and educators in their own personal interpretation.

Biographical research is a very wide, varied, and multi-paradigmatic topic. Reflections presented in the article are, above all, concerned with subjective and non-objective aspects of biographical research. Those aspects are placed in the area of qualitative and interpretative methodology. Essentially, an attempt was made to describe certain fundamental issues, such as the autobiographical method, the principle of humanistic factor, and interpretation of qualitative data.

In particular, such problems as: terminological considerations, definitions, methodological tendencies; the use of (auto)biographical method in pedeutology; analysis and interpretation categories in the research of teachers' autobiographies and diaries; evolution tendencies in (auto)biographical researches within pedeutology, were described. Moreover, the growing importance of autobiographical researches in developing and enriching the knowledge about the teacher and the teaching profession in contemporary circumstances was emphasized. The significance of this research was also appreciated in the context of teachers' reflective identity development in the process of their education and further professional growth.

Key words: teacher; teaching profession; biography; autobiography; thoughtfulness; qualitative methods.

Wprowadzenie

Badania biograficzne (Por. Piorunek, 2009, Lalak, 2010) w pedeutologii dotyczą gromadzenia oraz zgłębiania narracji (opowieści) o życiu, o jego przebiegu i treści, a także o różnych sferach czy fazach życiowej, zawodowej i społecznej aktywności nauczycieli i pedagogów w ich własnej interpretacji, w kontekście różnych wymiarów, uwarunkowań i zależności, zarówno jednostkowych, indywidualnych, jak i grupowych, środowiskowych, społeczno-kulturowych, historycznych. W badaniach tych dąży się do zgromadzenia jak najbogatszej puli danych pochodzących z podmiotowych i subiektywnych – humanistycznych źródeł, z dokumentów osobistych, autobiografii, dzienników, pamiętników, listów itp.

W podjętych rozważaniach będę nawiązywać przede wszystkim do podmiotowych i subiektywnych aspektów badań biograficznych, lokując je w obszarze metodologii jakościowej, interpretatywnej. Jakkolwiek należy mieć świadomość, że badania biograficzne mogą być też prowadzone w paradygmacie czysto naukowym, obiektywnym, tak jak w badaniach nad przebiegiem życia (w psychologii) oraz w ramach socjologii życia ludzkiego, akcentującej społeczno-kulturowy i historyczny kontekst takich problemów, jak: przebieg karier zawodowych, zmiany pozycji i ról społecznych, świadomość społeczna grup, środowisk, pokoleń itp. W badaniach tych wykorzystuje się źródła przedmiotowe, zobiektywizowane, udokumentowane, takie jak kwestionariusze osobowe, księgi urzędowe, zapisy urzędowe, akta, tzw. wspomagane historie życia, analizy dokumentów, analizy wtórne itp.

Autobiografie i inne wypowiedzi osobiste są w tym podejściu traktowane jako „obiektywne” przedmioty badań, w których akcentuje się zewnętrzny punkt odniesienia w rekonstrukcji przebiegu życia. Autobiografia jest tu postrzegana w sposób zobiektywizowany, a więc jako źródło danych faktycznych, sprawdzalnych, dających się udokumentować. Są one potrzebne do opisu i wyjaśnienia biografii czy innego problemu badawczego. Dane te często poddaje się analizom statystycznym. Wszelkie „subiektywne interpretacje”, refleksyjne dodatki do faktów, są w tym ujęciu niekorzystne, a nawet zbędne. Sytuacja ta jest spowodowana istnieniem różnych podejść metodologicznych do badań biograficznych, a także różnym statusem biografii jako historii życia (*life history*) oraz autobiografii jako relacji biograficznej (*life story* – opowieści o życiu).

Badania biograficzne w pedeutologii mają w Polsce silny akcent autobiograficzny i pamiętnikarski, sięgający okresu międzywojennego, co ma związek z polską tradycją metody autobiograficznej F. Znanieckiego. Pewien wzór

tych badań zapoczątkował ponadto Józef Chałasiński, autor uznanej w świecie 4-tomowej monografii pamiętnikarskiej *Młode pokolenie chłopów* (1544 prace) (1938), której to czwarty tom, pt. *O chłopską szkołę* był poświęcony nauczycielom i ich roli w środowisku wiejskim. W latach 60. XX w. badania pamiętnikarskie na obszarze socjologii wychowania kontynuował Józef Chałasiński i Bronisław Gołębiowski, a ich rezultatem jest 9-tomowe dzieło *Młode pokolenie wsi Polski Ludowej* (5,5 tys. prac), którego tom szósty zatytułowany był *Nauczyciele i uczniowie*.

Po 1989 r., w nowej rzeczywistości ustrojowej, na powrót niejako sięgnięto do badań biograficznych. Wyrazem tego jest opublikowanie w roku 1990 obszernej i wyczerpującej monografii naukowej na temat metody biograficznej w socjologii autorstwa Jana Włodarka i Marka Ziółkowskiego (1990) – uczonych z Poznania, w którym to mieście światowej sławy socjolog Florian Znaniecki utworzył w 1921 r. Instytut Socjologiczny. W Instytucie tym Znaniecki rozpoczął polską i światową tradycję organizowania konkursów na pamiętniki dla celów analiz naukowych, ogłaszając w 1921 r. apel o nadsyłanie „życiorysów własnych robotników”, bezrobotnych, emigrantów, które to badania kontynuowali Ludwik Krzywicki, Józef Chałasiński, J. Szczepański, G. Gołębiowski i in.

Obecnie zaś, od 2012 r. – możemy delektować się czytaniem, studiowaniem oraz poszukiwaniem inspiracji intelektualnych i naukowo-badawczych, w najnowszym dziele monograficznym na temat badań biograficznych – autorstwa Kai Kaźmierskiej, pt. *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów* (2012). W tej obszernej monografii K. Kaźmierska przybliży wybór najważniejszych światowych autorów oraz ich tekstów z dziedziny badań biograficznych oraz metody biograficznej. W dziele tym możemy przeczytać w jednym z tekstów autorstwa Martina Kohli, że „obecnie metoda biograficzna przeżywa renesans, któremu towarzyszą wysokie oczekiwania: uzyskanie dostępu do życia społecznego; w tak wyczerpującym stopniu, jak tylko to możliwe; „od wewnątrz”, tzn. z perspektywy jego znaczenia i aspektów subiektywnych; oraz jego wymiaru historycznego. Wszystkie te oczekiwania powstały w opozycji do redukcjonistycznych, obiektywistycznych i statycznych tendencji głównych tradycji w teorii i metodologii (Kohli, 2012). W prowadzonych przeze mnie badaniach (Drózka, 1993, 1997, 2002, 2005, 2008) nawiązuję do polskiej tradycji badań biograficznych i pamiętnikarskich, z zastosowaniem metody autobiograficznej. Poprzez te badania, w znacznej mierze odnoszę się również do badań nad pamiętnikami nauczycieli, które na gruncie pedeutologii rozpoczęła Jadwiga Nowak na początku lat 90. XX w. (Nowak, 1991).

Należy podkreślić, że obecnie badania biograficzne w pedeutologii znacznie się zmieniają; można zauważyć częstsze sięganie do wywiadu narracyjnego jako metody pozyskiwania danych, niż do klasycznej metody autobiograficznej, związanej przeważnie z organizowaniem konkursów na pamiętniki, autobiografie i inne wypowiedzi osobiste. Wyraźnie ewoluje też tematyka tych badań; dawniej była to bardziej typowa problematyka pedeutologiczna, jak przemiany roli społecznej, etosu, osobowości i indywidualności nauczyciela, poczucia satysfakcji zawodowej, motywów wyboru zawodu, aspiracji zawodowych. Dziś – zdecydowanie częściej nawiązuje się ku kategoriom, rzec by można „biznesowym” – rozwoju kariery, poczucia i uwarunkowań sukcesu, awansu zawodowego, innowacyjności itp.

Znaczny wzrost popularności badań biograficznych, z jednoczesną zmianą ich ukierunkowania na (po)nowoczesne konteksty społeczne i kulturowe, odnotowuje też socjologia. Pewne niepokojące tendencje w tym zakresie próbuje przybliżyć i wyjaśnić K. Kaźmierska we wstępie do swej monografii, nawiązując do ustaleń Marka Czyżewskiego. Otóż twierdzi on, że zjawisko to jest związane ze zmianą funkcji społecznej badań biograficznych, które kiedyś, jako wywodzące się z socjologii interpretatywnej, były krytyczne wobec normatywnej socjologii głównego nurtu. Dziś zaś – w epoce ponowoczesności, wobec dominacji indywidualizmu, promowania kreatywności, przedsiębiorczości, niezależności, innowacyjności, „zauważyć można zmianę charakteru dyskursu socjologicznego, który już nie analizuje krytycznie rzeczywistości, lecz ją obsługuje” (Kaźmierska, 2012). W związku z tym można obserwować swoisty urodzaj i jednocześnie dewaluację badań biograficznych, które podejmowane są często bez należytej refleksji teoretycznej i metodologicznej, a także z naiwnym i błędnym przekonaniem, że mogą je uprawiać wszyscy, a każdy kto jest nosicielem swojej własnej biografii ma w tej dziedzinie odpowiednie kompetencje (Kaźmierska, 2012).

Badania biograficzne to temat bardzo obszerny, wielowątkowy, wieloparadygmacyjny. Nie jest zatem możliwe podjęcie i omówienie w tym tekście wszystkich wątków, warto jednak przybliżyć pewne zasadnicze kwestie, takie jak metoda autobiograficzna, zasada współczynnika humanistycznego, interpretacja.

Dalsze rozważania będą przebiegać według następującego planu:

1. Rozważania terminologiczne, definicje, orientacje metodologiczne.
2. Wykorzystanie metody (auto)biograficznej w pedeutologii.
3. Kategorie analiz i interpretacji w badaniach nad autobiografiami i pamiętnikami nauczycieli.
4. Kierunki ewolucji badań (auto)biograficznych w pedeutologii.

1. Rozważania terminologiczne, definicje, orientacje metodologiczne

W literaturze¹ dotyczącej badań biograficznych można stwierdzić występowanie obok siebie takich terminów, jak: „biografia”, „autobiografia”, „historia życia”, „opowiadana historia życia”, „relacja z życia”, „pamiętnik”, „dziennik”. Ich wspólną cechą jest to, że w swej treści odnoszą się one do określonego ujęcia „sprawozdania” z czyjegoś indywidualnego, jednostkowego życia, w jego całościowym rozwoju i ciągłości. Są one zatem określonymi formami prezentacji przebiegu życia. Z tego też względu terminy te oznaczają zarazem określony rodzaj materiałów biograficznych i sposób ich wykorzystania (często też gromadzenia i zdobywania) w różnych odmianach metody biograficznej. Jedne z tych terminów mają dłuższą historię („biografia”, „historia życia”), inne, jak na przykład „relacja z życia” – krótszą.

W kwestii terminologii warto zwrócić uwagę na różnice, jakie występują między biografią a autobiografią, mimo że są to terminy pokrewne i mające wiele wspólnego. Najogólniej rzecz ujmując – biografia to rezultat rekonstrukcji, autobiografia zaś jest płodem wspomnień (Cieński, 1992). „Jakielkolwiek są podobieństwa zamiarów biografii i autobiografii, to mówiąc poważnie, są od siebie oddzielone, jak historia i powieść. Pierwsza wyciąga wnioski (fakty) z lektury, obserwacji i wywiadów, druga natomiast podnosi pamięć do świadomości” (Cieński, 1992). Biografia to opowiadanie o kimś trzecim, to odtwarzanie czyjegoś życiorysu (historii życia), czerpiąc materiał z różnych źródeł, w tym z dokumentów osobistych, jak: autobiografie, pamiętniki, dzienniki, listy, zeznania. Autobiografia zaś (lub pamiętnik, a także dziennik) to opowieść o sobie samym; jest to opis życia jednostki, dokonany przez nią samą.

Wśród badaczy przeważa ponadto pogląd, o niemożności przeprowadzenia ścisłego rozgraniczenia pomiędzy autobiografią a pamiętnikiem (Cieński, 1992). Po pierwsze – zarówno w pamiętniku, jak i w autobiografii wydarzenia są odtwarzane, jak też reprodukuje się *ex post* stosunek autora do nich. Po drugie – w każdej rzetelnej autobiografii musi być opisany kontekst (społeczny, kulturowy, historyczny) odtwarzanego (opowiadanego) doświadczenia i tworzącej się osobowości (drogi życiowej). Po trzecie wreszcie – jak słusznie podkreśla A. Cieński – zarówno autobiografia, jak i pamiętnik ujawniają powikłaną

¹ W referacie wykorzystuję fragmenty z tekstu mojego autorstwa pt. „Autobiografia w badaniach jakościowych”, opublikowanego w *Pedagogika kultury*, Tom V, Pod red. D. Kulinowskiego, Wyd. UMCS, Lublin 2009, s. 59-81.

i pełną sprzeczności sprawę opozycji indywidualizmu i kolektywizmu. Z jednej bowiem strony nie ulega wątpliwości, że pamiętniki czy autobiografie są możliwe do napisania wtedy, gdy jednostka ma poczucie własnej odrębności, indywidualności, zdolności do autorefleksji; zarówno sama autobiografia, jak i jej pisanie ma tę indywidualność podkreślić i utwierdzić. Z drugiej strony występuje tendencja do utożsamiania się jednostki z grupą społeczną: rodziną, zbiorowością, wspólnotą płci, rewolucyjną, etniczną. Jednostka przedstawia się wtedy jako reprezentant zbiorowości, z którą się utożsamia, zaś własne cechy osobowe, swą indywidualność stara się ukryć.

W odniesieniu do powyższych rozważań interesujące może być stanowisko Philippe Lejeune – znawcy w dziedzinie biografistyki. Otóż twierdzi on, iż „autobiograf (można by dodać, że i pamiętnikarz) opowiada [...] rzeczy, które powiedzieć może tylko on, i na tym polega pożytek z jego opowieści. Natomiast w wypadku biografii łatwo zebrać dodatkowe dane i sprawdzić ścisłość narracji. Ale nie tu przebiega różnica: paradoksalnie polega ona na tym, że w autobiografii ścisłość nie jest kwestią najważniejszą” (Lejeune, 2001).

Obiektywne (naturalistyczne, pozytywistyczne, tzw. ilościowe) badania biograficzne (*biografia i historia życia w badaniach „przebiegu życia”*)

Biografia jako opis (zapis) obiektywnego przebiegu wydarzeń jest w istocie zbiorem faktów w przebiegu życia, układających się w historię życia; jest życiorysem danej jednostki; ma charakter obiektywny (czy zobiektywizowany). Tak rozumiane biografie, jako historie życia – były najwcześniej domeną biograficznych badań psychologicznych nad przebiegiem życia, a następnie zyskały również zainteresowanie socjologów w ramach rozwijającej się socjologii życia ludzkiego.

Nadrzędnym, wobec tak rozumianej biografii i historii życia, jest termin „przebieg życia”, który można postrzegać jako „sekwencje wydarzeń i doświadczeń od narodzin po śmierć oraz łańcuch stanów osobowości i napotykanych sytuacji, wpływający na tę sekwencję wydarzeń i ulegający jej wpływowi” (Runyan, 1992). Termin „przebieg życia” może być używany dla określenia przebiegu doświadczeń w pojedynczym życiu, w wielu czy we wszystkich życiach traktowanych ogólnie. Termin „historia życia” zaś odnosi się zasadniczo do przebiegu doświadczeń w życiu pojedynczej osoby i jest wykorzystywany – zwłaszcza w psychologii – do rozpatrywania przebiegu życia z pewnej mikroperspektywy. Oznacza to koncentrację na procesach oddziałujących na przebieg doświadczenia

w ramach życia, traktując zasadniczo kontekst społeczny i historyczny jako tło, na którym występują poszczególne osoby. Jest to przeciwieństwo makroperspektywy albo socjologicznego postrzegania przebiegu życia, kładącego większy nacisk na wpływ zmieniających się warunków społecznych, demograficznych czy historycznych (Runyan, 1992). „Historia życia” jest więc rezultatem rekonstrukcji przebiegu czyjegoś życia (wydarzeń i doświadczeń), dającej się jakoś udokumentować, uchwycić zewnętrzną obserwacją. Stanowi zatem „obiektywny” przedmiot badań, w którym akcentuje się zewnętrzny punkt odniesienia w opisie przebiegu życia. W celu zrekonstruowania biografii w postaci historii życia, wykorzystuje się różne źródła danych biograficznych, w tym również autobiografie i inne dokumenty osobiste, jak pamiętniki, dzienniki czy listy.

Za Denzinem można tu mówić o źródłach danych bezpośrednich (dostarczających danych bezpośrednio o osobie) i pośrednich (dostarczających informacji o osobie jako członku pewnych kategorii). Źródła bezpośrednie to publiczne dokumenty dotyczące danej osoby, jak: kwestionariusze osobowe, karty zdrowia i choroby, orzeczenia sądowe, raporty policyjne, publikacje w środkach przekazu. Źródła pośrednie zaś to publiczne dokumenty zawierające specjalne statystyki oraz opracowania naukowe o badanych grupach, populacjach itp.

Przedstawiony obiektywny aspekt rekonstruowania i analiz biografii jako historii życia, bywa wspomagany w badaniach biograficznych analizami w aspekcie subiektywnym. Zmierzają one do uchwycenia subiektywnej interpretacji zdarzeń w życiu danej osoby, dokonywanej przez nią samą. W tym celu w psychologii wykorzystuje się takie metody jakościowe jak narracja biograficzna oraz wspomagana autobiografia (Runyan, 1992). W socjologicznych badaniach natomiast nad biografiami włącza się do analiz takie źródła danych, jak dokumenty osobiste (również archiwalne), a wśród nich autobiografie, listy, pamiętniki, a także dane z niestandardyzowanych wywiadów (w formie opowiadań o swoim życiu) (Helling, 1990). Historie życia, będące w istocie zrekonstruowanymi biografiami (życiorysami), mogą stanowić przedmiot analizy jako temat czy problem sam w sobie, a zatem jako studia indywidualnych historii życia. Obejmują one całokształt indywidualnych losów, cały przebieg życia danej jednostki pod kątem analizy typowych sekwencji zdarzeń w życiu oraz znaczeń przypisywanych tym zdarzeniom. Z drugiej zaś strony – biografia (w formie zobiektywizowanej historii życia) może też być traktowana jako środek do rozwiązywania innych problemów i pytań badawczych, dotyczących na przykład socjologicznych badań nad przemianami ról i pozycji społecznych członków grup, środowisk i pokoleń czy nad regularnością przebiegu karier zawodowych (życiowych) w kontekście społecznym i historycznym.

Wyróżnia się na ogół biografie (historie życia) kompletne, czyli takie, które obejmują dane o całym przebiegu życia danej jednostki, choć istnieje przekonanie, że uzyskanie informacji całkowicie wyczerpujących jest niemożliwe (niewykonalne). Oprócz nich istnieją też biografie tematyczne, obejmujące jedynie pewien obszar ludzkiej aktywności, dziedzinę życia lub informacje dotyczące określonej fazy życia (młodości, wieku dorosłego, krytycznych okresów przejściowych itp.). Obydwa rodzaje biografii wzajemnie się przenikają (Helling, 1990).

Subiektywne (interpretatywne, fenomenologiczno – hermeneutyczne, tzw. jakościowe) badania biograficzne (autobiografia jako „relacja z życia”)

Odmierna perspektywa metodologiczna, jak też inny typ relacji biograficznej występuje w ścisłe subiektywnym – humanistycznym, interpretatywnym (jakościowym) podejściu do badań i analiz biograficznych. „Celem analizy biograficznej jest tu *odnajdywanie sensu w przeżyciach zwykłych ludzi*” (Denzin, 1990). Orientacja ta wyrasta bezpośrednio z tradycyjnej socjologii rozumiejącej oraz sformułowanej przez Floriana Znanieckiego metody współczynnika humanistycznego, a także z założeń interakcjonizmu symbolicznego Herberta Blumera.

Interakcjonizm symboliczny Blumera opiera się na następujących przesłankach:

- istoty ludzkie działają wobec przedmiotów na podstawie znaczeń, jakie te przedmioty dla nich mają;
- znaczenia przedmiotów wywodzą się z interakcji społecznych, jakie łączą jednostkę z otoczeniem;
- ludzie posługują się tymi znaczeniami i modyfikują je w procesach interpretacji, jakim poddają napotkane przedmioty (Blumer, 2007; Kędzierska, 2012).

Interakcjonizm symboliczny rozwijający się na gruncie amerykańskiego pragmatyzmu zakładał, że rzeczywistość społeczna wyłania się z interakcji, z wzajemnych relacji pomiędzy jednostkami i zbiorowościami, dokonującymi się za pomocą symboli.

Herbert Blumer uważał, że znaczenie jest rezultatem procesu interakcji symbolicznej, czyli interpretacyjnej, a zatem takiego działania społecznego, w jakim ludzie nie **reagują** na stałe, niezmiennane bodźce (wartości, normy, zasady, ustalone wzory reakcji o charakterze biologicznym, społecznym czy kulturowym,

jak to widziały kierunki deterministyczne, psychologia behawioralna i socjologia strukturalno-funkcjonalna, determinizm kulturowy), lecz **interpretują** swoje zachowania w aktywnym działaniu, w procesie wzajemnych, nieustannych interakcji, interpretacji i reinterpretacji. Wszelkie interakcje, w których ludzie odczytują nawzajem znaczenia swoich działań, są interakcjami symbolicznymi. Świat ludzki, według Blumera – jest środowiskiem symbolicznym, aktywnie tworzonym, utrzymywanym i przekształcanym przez uczestników życia społecznego. Koncepcje Blumera, wyrosłe na podbudowie pragmatyzmu oraz m.in. dokonań Thomasa i Znanieckiego, były, począwszy od lat 60., kontynuowane przez Alfreda Schitza i Ervina Goffmana na gruncie etnometodologii.

Badaczy interpretatywnych najbardziej interesują znaczenia, jakie ludzie nadają faktom ze swego życia. Fakty te opatrzone znaczeniami jako czyjeś, znaczące, ludzkie (Znaniecki), są wartościowe dla orientacji jakościowej nie dlatego, że są prawdziwe, sprawdzalne (dążenia do takiego postrzegania biografii (autobiografii) jako *obiektywnej historii życia* są widoczne w orientacji pozytywistycznej, dopuszczającej w analizach biograficznych również metody ilościowe, statystyczne). Fakty te są wartościowe dlatego, że są znaczące i autentyczne; dostarczają danych na temat wartości oraz sensu ludzkich poczynań dążeń i pragnień, powodów, intencji, ocen, autentycznie przeżywanych i odczuwanych w określonym kontekście.

Podejście to jest zgodne z założeniami stworzonej przez F. Znanieckiego, dyrektywy „współczynnika humanistycznego” jako metodologicznej podstawy w interpretacji oraz wyjaśnianiu postaw i zachowań ludzi badanych za pomocą metody autobiograficznej. Dyrektywa ta oznacza, że:

- rzeczywistość społeczną i kulturową można poznawać tylko z punktu widzenia tworzących tę rzeczywistość podmiotów, widzianych w szerszym kontekście ich własnego życia, działania i związków z innymi ludźmi;
- zachowania ludzkie są przede wszystkim zachowaniami znaczącymi, wobec tego dla badacza najważniejsze jest wniknięcie w treść tych znaczeń oraz w proces ich społecznego powstawania – w ich bliższy i dalszy, społeczny, kulturowy i historyczny, a nawet globalny kontekst;
- dla rozumienia rzeczywistości społeczno-kulturowej najważniejsze to poznać znaczenia, sensory, wartości, jakie ludzie w swej różnorodnej aktywności życiowej nadają sprawom, zdarzeniom, obiektom i działaniom, w których uczestniczą bądź są ich świadkami.

Zasada współczynnika humanistycznego oznacza ponadto, że socjolog (badacz) musi patrzeć na zjawiska społeczne „oczyma ich uczestników [...]”

musi je brać tak, jak istnieją one w ludzkim doświadczeniu tych, którzy działają i tych, którzy na te działania reagują [...] w innym miejscu pisałem, że dane takie posiadają dla badacza współczynnik humanistyczny” (Nowak, 1985).

Dyrektywa współczynnika humanistycznego jest obowiązująca nie tylko w badaniach życia poszczególnych ludzi, lecz jest niezbędna w wyjaśnianiu i interpretowaniu zachowań całych zbiorowości, grup i środowisk społecznych. Poznając bowiem świat znaczeń, wartości i postawy jednostki, poznajemy tym samym świat znaczeń i wartości środowiska społecznego, którego jest ona reprezentantem (Dróźka, 1993). Znaniecki podkreślał również, że poznanie historii życia ludzi, wszystkich czynników i wpływów, które kształtowały ich osobowość – to najwłaściwszy sposób zrozumienia i wyjaśnienia ich postaw oraz wartości, jakie przypisują rzeczom i zdarzeniom, a przez to sposób na poznanie świadomości społecznej szerszych zbiorowości. I nie może być inaczej, gdyż jak twierdził Znaniecki: „indywidualizm i jego środowisko stanowią w oczach socjologa jedną całość” (Dróźka, 1993). Autobiografie i pamiętniki w sposób całościowy ukazują niepowtarzalny przebieg życia w konkretnych warunkach osobowościowych oraz społeczno-historycznych.

Humanistyczna, fenomenologiczna, jakościowa perspektywa badań i analiz biograficznych wymaga danych (materiałów badawczych) pochodzących od samego badanego, ukazujących subiektywne znaczenia, jakie nadaje on swym doświadczeniom w przebiegu życia. Uzyskanie takich danych umożliwi metodę autobiograficzną, która zakłada:

- wykorzystanie w humanistycznych badaniach jakościowych takich dokumentów osobistych, jak: pamiętniki, dzienniki, listy, autobiografie, pewien typ wypracowań szkolnych, laurki itp.;
- najistotniejszą cechą dokumentów osobistych jest to, że pozwalają one widzieć innych ludzi i ich świat tak, jak oni sami widzą samych siebie i świat wokół;
- dla rozumienia zachowań ludzi najpoważniejszą wartość mają autobiografie i wypowiedzi autobiograficzne, gdyż stanowią podmiotowy, nacechowany subiektywną interpretacją, zapis osobistego doświadczenia, w którym zawarte są zarówno fakty, jak i ich oceny, wartości, to, co dana osoba myśli, czuje, jakie są jej motywy, racje, jakie znaczenia nadaje i z jakimi się utożsamia.

„Centralnym elementem biografii jako relacji z życia jest autonarracja (*self-story*), będąca „historią” własnego „ja” w stosunku do jakiegoś wydarzenia lub przeżycia” (Denzin, 1990). Autonarracje dostarczają informacji (danych) bezpośrednich (wprost) o tym, jak jednostka interpretuje wydarzenia swego życia,

jaka jest treść tych interpretacji. Odczytując te interpretacje, wnikamy bezpośrednio w świat znaczeń danej osoby, w jej motywacje, przekonania, wartości, dążenia i cele życiowe, pragnienia, zaangażowania, wierzenia religijne, przeświadczenia moralne i światopoglądowe, preferencje estetyczne (Straś- Romanowska, 1995).

Uchwycenie wyrażanych w autobiografii subiektywnych znaczeń, a więc odkrycie porządku znaczeniowego badanej osoby oraz jego genezy na tle całokształtu doświadczenia indywidualnego i społecznego, jest tożsame ze zrozumieniem osoby. „Badacz, który dąży do uchwycenia i zrozumienia centralnych struktur znaczeniowych w życiu podmiotu, musi się więc wczuć w biografię drugiej osoby, tak by móc spojrzeć na jej doświadczenia z podwójnej perspektywy znajdowania się tam gdzie ona, postrzegając i artykułując jej przeżycia jej oczyma i ustami” (Denzin, 1990). Jest to podejście charakterystyczne dla psychologii, w którym rozumienie jednostki dokonuje się niejako poprzez odwołanie się w interpretacji jej znaczeń do indywidualności. W socjologii zaś rozumienie poszczególnych jednostek i grup społecznych następuje przez odwołanie się w interpretacji znaczeń do kategorii kultury i życia społecznego oraz ich niejako odzwierciedlenia w znaczeniach jednostek i zbiorowości.

2. Wykorzystanie metody (auto)biograficznej w pedeutologii

W Polsce istnieją bogate tradycje badań (auto)biograficznych nad nauczycielami, związane z wykorzystaniem, m.in. przez J. Chałasińskiego (1938) i B. Gołębiowskiego (1969), metody autobiograficznej, poprzez organizowanie konkursów na pamiętniki i wspomnienia różnych pokoleń nauczycieli.

Jak pisze B. Gołębiowski – „Pamiętniki są bardzo dobrym materiałem źródłowym do analiz różnic pokoleniowych we wszystkich środowiskach społecznych, zawodowych, szczególnie dużych i znaczących w całokształcie życia społecznego (takich jak nauczyciele), z których mamy dużą liczbę różnorodnych pamiętników, napisanych przez przedstawicieli różnych pokoleń” (1995). Autor zwraca uwagę, że możliwości zastosowania metody autobiograficznej w pedeutologii są szerokie i obejmują, poza problematyką zróżnicowań pokoleniowych, także aspekty analiz i badań, takie jak:

1. Biografia społeczna nauczycieli, rozumiana jako „losy życiowe” w ich ciągu: motywów wyboru zawodu, adaptacja zawodowa, efektywność i stopień satysfakcji z zawodu, bilans życia zawodowego itp., na tle życia rodzinnego, sąsiedzkiego, całej inteligencji itd.
2. Osobowość społeczna nauczycieli, uwarunkowania kulturowe jej struktury, typy osobowości nauczycieli, nauczycielskie indywidualności.

3. Postawy i orientacje życiowe i zawodowe nauczycieli wobec uczniów, szkoły oraz ich postawy społeczno-polityczne wobec państwa i społeczeństwa.
4. Cykl życia a cykl profesjonalnej efektywności i sprawności nauczycieli.
5. Konflikty nauczycielskie, problemy osobiste i rodzinne, w cyklu życia.

Badania (auto)biograficzne uświadamiają nauczycielom, kandydatom na nauczycieli, osobom odpowiedzialnym za ich kształcenie i wspomaganie w rozwoju, iż rola nauczyciela oraz proces stawania się nauczycielem są jest złożone i wieloaspektowe. Na podstawie przeprowadzonych przeze mnie badań, z wykorzystaniem kategorii cyklu życia, pokolenia oraz cyklu rozwoju zawodowego, można zauważyć, że pełnią one następujące funkcje:

1. Ukazują podmiotowe rozumienie zmian oraz pobudzają do refleksji nad podmiotowym i społeczno-kulturowym sensem pełnionej roli zawodowej.

W prowadzonych przeze mnie badaniach nad młodym pokoleniem nauczycieli, kwestie te występowały w kategoriach autobiograficznych narracji nauczycieli, takich jak: wartości, aspiracje, cele i dążenia, osobiste koncepcje edukacyjne, wizje szkoły i edukacji; filozofii zawodu i własnej tożsamości jako nauczyciela i wychowawcy w czasach przełomu.

2. Pobudzają proces autokreacji oraz rozwoju zawodowego; inspirują do osiągnięcia mistrzostwa osobistego.

W badaniach mojego autorstwa, zagadnienia te były analizowane w ramach następujących kategorii nauczycielskich wypowiedzi autobiograficznych: motywy wyboru zawodu, droga do studiów wyższych, losy życiowe i zawodowe, doświadczenia przedzawodowe, socjalizacja i wychowanie w dzieciństwie i młodości, studia, start w zawodzie, osobisty styl pedagogiczny, indywidualność nauczycielska itp.

3. Stanowią formę czy rodzaj społecznego dyskursu nad edukacją i rolą nauczycieli w nowej rzeczywistości społecznej i oświatowej.

Opublikowane przeze mnie pamiętniki i autobiografie różnych pokoleń nauczycieli oraz inne zbiory pamiętników, a także publikacje naukowe, jakie powstały na ich kanwie, przybliżają społeczeństwu obraz rzeczywistego nauczyciela. Ukazują realia szkolne i edukacyjne wraz z osiągnięciami i trudnościami oraz napięciami, jakim współcześnie podlega nauczyciel i zawód nauczycielski. Obrazują one również wpływ radykalnej zmiany społeczno-edukacyjnej, jakiej doświadczyliśmy w procesie transformacji w Polsce, a która ma swoje źródła w zjawiskach globalnych o charakterze cywilizacyjnym, kulturowym, ekonomicznym i politycznym.

Należy podkreślić ponadto, że badania (auto)biograficzne mają istotne znaczenie dla kształcenia i rozwoju zawodowego nauczycieli; pozwalają im uczyć się zarówno przez słuchanie, jak i wypowiedanie się; ukazują sposoby, na jakie nabywają, pielęgnują i rozwijają swoją tożsamość, poczucie własnego ja w czasie kariery, zdobywają wiedzę o sobie oraz swej pracy. Dokonywanie refleksji nad własną historią życia z uwzględnieniem szerszego kontekstu często stanowi bodziec do twórczej rekonstrukcji drogi życiowej i zawodowej (Day, 2004). Wsłuchiwanie się w głosy, opowieści i historie nauczycieli, w ich wiedzę wewnętrzną, poznawanie ich osobistych i zawodowych biografii staje się konieczną częścią pracy badaczy i pedagogów kształcących przyszłych nauczycieli. Pozwala lepiej zrozumieć ich profesjonalne wartości, wiedzę i praktykę zawodową, aktualne poglądy i przekonania oraz wnikać w ich źródła, jak też nakreślić perspektywy dalszego rozwoju.

W prowadzonych badaniach z zastosowaniem podejścia narracyjnego i autobiograficznego podkreśla się różne aspekty tej problematyki. Jedni badacze akcentują znaczenie poznania szerszego kontekstu życia i pracy nauczycieli, inni koncentrują się na zdarzeniach krytycznych (przełomowych) w życiu i karierze nauczycieli oraz ich wpływie na wybór kierunków aktywności. Jeszcze inni podkreślają znaczenie szerszych, bardziej świadomie skonstruowanych narracyjnych postaw wobec własnego rozwoju, które uzyskuje się w wyniku prowadzenia intensywnych wywiadów, dzienników i pamiętników.

Koncentrowanie się na osobistych i zawodowych biografjach nauczycieli ma na celu rozumiejące wniknięcie w ich zróżnicowaną praktykę zawodową, aby wydobyć z niej całą panoramę wiedzy profesjonalnej, jaką posługuje się nauczyciel. Odślonięcie i uświadomienie sobie posiadania całego zasobu „osobistej wiedzy praktycznej”, pochodzącej z różnych źródeł, kształtowanej przez doświadczenia z przeszłości; uczynienie tej wiedzy jawną, ma pomóc nauczycielom w przejściu kontroli nad własnym rozwojem (Day, 2004).

Podejście autobiograficzne zyskuje na znaczeniu w związku z zagadnieniem planowania rozwoju osobistego nauczyciela jako warunku pomyślnego, całościowego rozwoju zawodowego – profesjonalizmu otwartego. W tak pojmowanym procesie zawodowego i osobistego ważne jest, aby nauczyciel miał świadomość związku między życiem zawodowym a wszystkimi innymi aspektami swego życia. Wymaga to szczególnej osobistej kontroli nad przebiegiem swego życia, nad tym, jakim staje się człowiekiem, nad nadawaniem kształtu swej osobowości, drodze życiowej, biografii w każdym jej momencie. Potrzebne jest tu umiejętne dążenie do równowagi między szansami na udane życie osobiste, rodzinne, uczenie się, nieustanny rozwój, życie zawodowe, potrzeby i zobowiązania społeczne.

3. Kategorie analiz i interpretacji w badaniach nad autobiografiami i pamiętnikami nauczycieli

Charakterystyczną cechą tradycyjnego wykorzystania autobiografii w badaniach jakościowych, było i jest traktowanie wypowiedzi autobiograficznych jako wskaźników postaw i dążeń jednostek, grup społecznych, środowisk, zbiorowości. Metoda badania autobiografii i innych wypowiedzi osobistych, jest w tym ujęciu zorientowana na analizę oraz interpretację ich treści („o czym teksty mówią”). Oryginalny był też sposób pozyskiwania określonych materiałów autobiograficznych, a mianowicie organizowanie w tym celu specjalnych konkursów na życiorysy własne i pamiętniki różnych grup społecznych i zawodowych. Te specyficzną tradycję w polskiej socjologii humanistycznej, „rozumiejącej” zapoczątkował F. Znaniecki, ogłaszając w 1921 r. konkurs na najlepszy życiorys robotnika. Wielkim sukcesem był też, ogłoszony przez czasopismo „Przysposobienie Rolnicze” w 1936 r., konkurs dla młodzieży wiejskiej, pt. „Opis mego życia, prac, przemyśleń i dążeń”. W rezultacie uzyskano 1544 wypowiedzi, które J. Chałasiński opracował w 4-tomowym dziele pt. *Młode pokolenie chłopów* (1938).

Współcześnie autobiografia (Denzin, Helling, Bertaux, Schütze) jest zazwyczaj traktowana jako podmiotowa *relacja z życia*, która ogniskuje się na jednostkowym życiu lub jego fragmentach, w relacji danej jednostki. Zasadniczym i najbardziej wartościowym poznawczo elementem *relacji z życia* jest *autonarracja (self-story)*. Koncentruje się ona na doświadczeniach życiowych przeżywanych na wewnętrznym głębokim poziomie znaczeniowym i stanowi w istocie *historię własnego ja* w stosunku do jakiegoś wydarzenia lub przeżycia. Autonarracje – zdaniem Denzina – dostarczają informacji bezpośrednich (wprost) o tym, jak jednostka interpretuje wydarzenia swego życia, a zatem jakie nadaje im znaczenia i sensy. Odkrycie, uchwycenie tych znaczeń, a więc: motywów, przekonań, wartości, dążeń, celów, pragnień, wyborów itp. na tle (w kontekście) całokształtu doświadczenia indywidualnego i społecznego jest równoznaczne ze zrozumieniem osoby w kategoriach bardziej psychologicznych, w kontekście jej indywidualności.

Obok tego typu badań, swoistych *studiów przypadków*, prowadzi się też badania szerzej zakrojone, obejmujące więcej autobiografii (relacji z własnego życia). Ich celem jest analiza szerszych problemów społecznych, np. procesu subiektywnego przezwyciężania bezrobocia, szoku praktyki życia, tworzenia karier zawodowych, oporu wobec struktur władzy, strategii funkcjonowania pod presją zmiany, przemian mentalności społecznej i zawodowej w realiach zmiany itp.

We współczesnych autobiograficznych badaniach jakościowych dane gromadzi się nie za pomocą konkursów pamiętnikarskich, lecz głównie dzięki technice „narracyjnych wywiadów biograficznych”, której twórcą jest F. Schütze. W podejściu tym badany opowiada swoje życie w dwu jakby etapach; najpierw snuje narrację w odpowiedzi na dyspozycję: „Proszę opisać znaczące wydarzenia swojego życia”, a następnie występuje on jako „teoretyk własnego życia” i przedstawia własne argumentacje (interpretacje) swych doświadczeń i przeżyć. Opowiadanie całego życia jest metodą trudną i czasochłonną, zatem często gromadzi się biografie tematyczne (zależy to od celu badań), dotyczące określonej dziedziny życia lub określonej fazy życia. (Prawda, 1987)

Jedną z głównych kwestii w badaniach jakościowych jest interpretacja danych. Wyróżnia się obecnie następujące stanowiska w tej sprawie, odnoszące się również do badań autobiograficznych:

1. Tendencja do unikania jakiegokolwiek analizy danych. Badacze reprezentujący to stanowisko uważają, że ich zadaniem jest gromadzenie danych i prezentowanie ich tak, „aby mówiły same za siebie”. Badacz ma słuchać i relacjonować – to, co widział, słyszał, zebrał. Autobiografie, relacje z życia czy pamiętniki mają być przedstawione tak, jak one istnieją – w całości, aby zachować integralność podmiotową wypowiedzi (relacji) oraz jej autentyczność.
2. Podejście drugie zakłada selekcję danych oraz ich interpretację. Głównym zadaniem badacza jest dostarczenie dokładnego opisu badanego zjawiska.
3. Trzecia orientacja to dążenie badaczy do budowania, opartych na danych jakościowych i ich interpretacji, teorii tzw. ugruntowanej – tzn. wyłaniającej się badaczowi wprost z analizowanej rzeczywistości (danych), bez żadnych uprzednich założeń. Badacz odkrywa i formułuje kategorie pojęciowe, które wyjaśniają badaną rzeczywistość.

Funkcjonujące obecnie techniki interpretacyjne (Schütze, Leoński, Giza) wyróżniają się tym, że analizują językowe właściwości wypowiedzi autobiograficznych. Przedmiotem ich dociekań jest to, *jak życie zostało opowiedziane*, a nie to, *co się w tym opowiadaniu zawiera*. Reguły, sposoby czy metody opowiadania lub komentowania (interpretacji) świata, osób, zdarzeń, własnych wyborów są przedmiotem zainteresowań socjologii interpretatywnej oraz etnometologii.

Generalnie chodzi tu o to, aby możliwie rzetelnie uchwycić autentyczne interpretacje jednostki, czyli ustalić rzeczywisty kontekst biograficzny, społeczno-kulturowy i historyczny jej sposobu (strategii) rozgrywania i przeżywania własnego życia.

Najogólniej można zauważyć, że współczesne jakościowe badania (auto)biograficzne różnią się od dawniejszych w dwojaki sposób. Po pierwsze – wykorzystywaniem innych źródeł danych autobiograficznych niż pamiętniki czy dzienniki uzyskane w drodze konkursów; po drugie zaś – stosowaniem wielu różnych technik interpretacji wypowiedzi autobiograficznych, w których kładzie się nacisk nie tyle na analizę treści (podejście bardziej tradycyjne), ile na to, jak snuta jest opowieść o własnym życiu.

W prowadzonych przeze mnie badaniach nad autobiografiami i pamiętnikami różnych pokoleń nauczycieli podstawowym źródłem danych były pamiętniki, dzienniki, typowe biografie, listy i inne wypowiedzi osobiste nauczycieli, uzyskane w rezultacie rozpisanych ogólnopolskich konkursów.

Konkursy te nie były zorganizowane pod jakimiś specjalnymi hasłami czy wyraźnie określonymi ideami. Nazwy konkursów jedynie podkreślały, że chodzi o pamiętniki młodych nauczycieli lub nauczycieli w średnim wieku. Chodziło bowiem o wypowiedzi spontaniczne, osobiste i autentyczne, w których nauczyciele wszystkich szczebli i typów szkolnictwa mogliby opisać swoje koleje życia, znaczące doświadczenia, zdarzenia oraz losy edukacyjne i zawodowe, a także formułować oceny, własne propozycje, twórcze, oryginalne pomysły i rozwiązania edukacyjno-zawodowe.

Szczegółowe warunki konkursów, odnoszące się zarówno do strony merytorycznej, jak i formalno-technicznej zgłaszanych prac, zawierają odezwy konkursowe. Stanowią one rodzaj umowy zawartej między organizatorami a autorami prac. Można by powiedzieć, że badania tego typu są w istocie przykładem wytwarzania się sytuacji dialogu, jaki zachodzi pomiędzy badanymi a badaczami. Owa swoista *interakcja dialogowa na odległość* dokonuje się na gruncie wspólnego systemu wartości, który ze strony badacza ujawniony zostaje w zawartym w odezwie apelu – co w konsekwencji stwarza znaczną szansę na zapewnienie autentyczności wypowiedzi konkursowych.

Znakomita większość prac w obu konkursach miała charakter autobiografii, pamiętnika, dziennika. Część nadesłanych tekstów stanowiły typowe wypowiedzi o charakterze autobiograficznym, lecz niemające wyrazistej logiki „historii życia”, a tylko odnoszące się do faktów „życiorysowych”, gdy tego wymagała relacja czy refleksja o obecnej sytuacji życiowej i zawodowej.

Sposób mojego postępowania badawczego z wypowiedziami autobiograficznymi szczegółowo przedstawiłam w swej książce pt. *Młode pokolenie nauczycieli*. Jest on zbliżony do tego, który opisuje D. Bertaux (1990), przy czym autor swoje doświadczenia, spostrzeżenia i wnioski odnosi do wypowiedzi zbieranych w trakcie rozmów, a więc ustnego opowiadania. W swym podejściu

stara się on ponadto uzasadnić tezę, że wypowiedzi autobiograficzne mogą pełnić wiele funkcji, nie tylko funkcje poszukiwawczą, ale też analityczną i weryfikacyjną, a w końcu ekspresywną – w stadium syntezy.

Idąc tą drogą, można było zauważyć, że w fazie poszukiwania określone wypowiedzi autobiograficzne (zebrane dzięki konkursowi), a więc teksty pamiętników, dzienników, innych relacji, stanowiły sposób „wejścia” na nowy teren i rozpoczęcia rozpoznawania głównych procesów, cech strukturalnych, centralnych ognisk życia społecznego. Nie wiadomo było jeszcze, które z nich okażą się istotne. W tej fazie poszukiwań należało przeczytać większość zgromadzonych tekstów, aby następnie skonstruować narzędzie wstępne do dalszej analizy. Była nim tzw. Karta pamiętnika. Kategorie w niej zawarte, dotyczące treści wypowiedzi, wyłoniły się w rezultacie tego wstępnego, poszukującego czytania i uwypukliły te aspekty, które mogły się wydawać warte dalszych, pogłębionych studiów. Zawartość Karty, w postaci przyjętych kategorii, była rezultatem pracy zespołu badaczy, których krytyczne uwagi miały znaczenie także w stadium kolejnym, w fazie analitycznej.

Wszystkie prace zostały następnie uważnie przeczytane, aby wypełnić danymi poszczególne kategorie Karty. Był to dalszy ciąg fazy szukania, choć częściowo też i analizy danych (niektóre z danych nie zostały wykorzystane).

W fazie wielokrotnego czytania zebranych tekstów zapisywałam wszystkie nasuwające się myśli, skojarzenia, spostrzeżenia, ciekawe fragmenty, sformułowania itp. I tu zaczęła się rodzić wizja całości (choć zmieniająca się), a zatem pewna idea, myśl przewodnia, odczucie sensu, rodzaj hipotez do rozstrzygnięcia w poszczególnych rozdziałach. Zaczęła powstawać konstrukcja myślowego wyobrażenia tego, co dzieje się rzeczywistości społecznej ukazanej w pamiętnikach. Była to już faza pełnego analizowania danych. Próba ich zrozumienia – jak słusznie określa D. Bertaux – wymaga czasu.

Do ujęcia teoretycznego – konstrukcji całości (stworzenie siatki pojęciowej) potrzeba dużo pracy. Ważną rolę odgrywa tu intuicja, inwencja twórcza badacza, odczytanie, wyobraźnia teoretyczna, wrażliwość społeczna, wycucie humanistyczne, itp. Można by tu powtórzyć słowa A. Grabowskiej, cytowane przez A. Wykę (1993), że „sens wyłania się pod wpływem czytania i słuchania wywiadów” oraz, że „badacz rośnie razem z badaniem”. Dużą wagę przywiązuje się w takim podejściu do uchwycenia istotnych społecznie problemów badawczych, a narzędzie analizy, tak jak wspomniana Karta, zostaje w końcu w znacznym stopniu jakby „przerobione”, przetworzone w inne pojęcia.

W trakcie analizy uwagę badacza zwracają różne ważne, z jego punktu widzenia, dane (obserwacje, fragmenty wypowiedzi, ukazujące znaczące zja-

wiska, postawy, przedmioty, zdarzenia), które się powtarzają, są właściwe dla zbiorowości, a nie tylko dla indywiduum. Wychodząc od nich, można budować teorię (kategorie analizy). Jeśli uchwycimy większą liczbę przypadków takich powtórzeń, to osiągamy określoną pewność, że „zajmujemy się przedmiotami nie pochodzącymi z wyobraźni badacza, ani z mitomanii rozmówców lecz z rzeczywistości społecznej wyrażanej pojedynczymi głosami jednostek” (Bertaux, 1990).

W ten sposób dochodzimy do momentu, gdy można już zaprezentować przekonujący opis rozważanych procesów społecznych. Opis ten – jak słusznie zauważa D. Bertoux – trudno już odrzucić, gdyż jest on mocno zakotwiczony w obserwacji; jest to opis idący w głąb samego zjawiska (można go utożsamić z interpretacją jako odmianą wyjaśniania, komentowania, tłumaczenia, rozumienia) niemożliwego do spenetrowania za pomocą kwestionariusza. W ten sposób – jak pisze autor: „rozwiązany zostaje, zdawałoby się, problem ograniczający wszelkie badania jakościowe do stadium poszukiwań, problem uogólnienia bez próby reprezentatywnej” (Bertoux, 1990).

Publikacja części prac pamiętnikarskich w całości wraz ze wstępną analizą w postaci „posłowia”, przed ich gruntownym opracowaniem naukowym, ma swoje uzasadnienie w tym nurcie badań. Nade wszystko jest to próba sprostania pewnym etycznym zobowiązaniom, wynikającym z zajmowania się dokumentami osobistymi, jak autobiografia, pamiętnik, dziennik, list. Są one silnie nacechowane podmiotowością i indywidualnością autora, niepowtarzalnością jego osobowości, drogi życiowej i zawodowej. Jako takie stanowią nierozzerwalną jedność, którą można zrozumieć nie przez fragmenty czy inne próby selekcji, lecz jedynie w całości. Zachowanie integralności danych autobiograficznych ma znaczenie społeczne, jest określoną wartością i może być osobnym celem, nie mniej ważnym niż realizacja zamysłów teoretycznych badacza (Hałas, 1990). Opublikowane w całości pamiętniki i inne wypowiedzi są wyrazem społecznego dyskursu nad problematyką zmiany w sferze edukacji oraz w szerszych wymiarach życia społecznego. Będąc zapisem świadomości społecznej określonej grupy zawodowej – nauczycieli w danym okresie historycznym, opublikowane pamiętniki zyskują rangę dokumentu, bezpośredniego źródła danych.

4. Kierunki ewolucji badań (auto)biograficznych w pedeutologii

Wzrost zainteresowania jakościowym podejściem do badań nad nauczycielem oraz coraz liczniejsze sięganie do badań (auto)biograficznych, rozpoczęło się w latach 70. ubiegłego wieku. Proces ten pozostawał w ścisłym związku z po-

trzebą uprawomocnienia podmiotowości nauczyciela, jego autonomii osobowej i zawodowej, które to dążenia pojawiły się wówczas w zachodniej edukacji oraz w zawodzie nauczyciela. Ich wyrazem są aktualne do dziś koncepcje nauczyciela jako samodzielnego poznawczo badacza swej własnej praktyki, refleksyjnego, twórczego, o otwartej, poszukującej, a zarazem krytycznej postawie wobec swego rozwoju zawodowego i profesjonalizmu (C. Day, J. Michalak). W Polsce, po demokratycznym przełomie '89, zaczęto myśleć o nauczycielu, jego pozycji w szkole i w społeczeństwie, kształceniu i dalszym rozwoju z perspektywy pedagogiki humanistyczno-krytycznej. A zatem w kategoriach podmiotowości i autonomii osobowej i zawodowej, osobowości, jak i zarazem postawy: otwartej, refleksyjnej, opartej na komunikacji, dialogu i współdziałaniu, partycypacyjnej (studia, analizy i badania m.in. Gołębiak, Kwiatkowskiej, Dylaka, Rutkowiak, Kwaśnicy, Czerepaniak-Walczak, Dudzikowej, Michalak, Klus-Stańskiej, Mizerka, Dróżki).

Rozwój badań jakościowych, w tym również biograficznych, był ponadto w znacznej mierze wyznaczany niejako, silną wówczas potrzebą kontestacji i dekonstrukcji, dominującego na Zachodzie co najmniej do lat 60., a w Polsce do 1989, pozytywistycznego, paradygmatu nauk społecznych i pedagogiki jako dyscyplin uprawianych według wzorca metodologii twardej, eksperymentalnej, redukcyjnej. Z czasem oddziaływanie tego nurtu zaczęło stopniowo słabnąć, a do głosu coraz bardziej zaczęły dochodzić, tłumione dotąd, nurty interpretatywne i refleksyjne. Stało się tak wraz z liberalną i humanistyczną zmianą społeczną i kulturową; wraz z rozwojem takich procesów (po)nowoczesnych, jak indywidualizacja, samorealizacja, biograficzna kreacja własnej tożsamości, pluralizacja, relatywizacja stylów życia, relacyjności struktur społecznych itp. Istotną rolę odgrywa w tych procesach globalizacja wraz z jej wpływem, rozbijającym stare struktury w zakresie władzy, państw, polityki, mentalności, na rzecz zupełnie nowych powiązań (Bauman).

W ostatnich latach w pedeutologii coraz częściej sięga się do badań biograficznych sytuowanych w nurcie interpretacyjno-narracyjnym (Kubinowski, 2010). Przykładem takich badań z wykorzystaniem wywiadu biograficzno-narracyjnego jest praca Urszuli Bator pt. *Biograficzne uwarunkowania rozwoju nauczyciela. Analiza jakościowa* (2006). W badaniach tych wywiad biograficzny jako metoda introspekcyjna, pozwolił na zrekonstruowanie przebiegu rozwoju osobistego i zawodowego 23 badanych nauczycieli w fazie stabilizacji, a następnie bardzo interesujące, rzetelne, wsparte technikami analizy treści ich naukowe opracowanie.

Kolejnym przykładem mogą być badania Beaty Kunat z uniwersytetu w Białymstoku, nad rozwojem zawodowym nauczycieli plastyki². Autorka zastosowała jakościową analizę narracji autobiograficznych, które pozwoliły na głębszy wgląd w specyfikę rozwoju zawodowego badanych nauczycieli. Wartościowe i godne kontynuacji badawczej są jej konstatacje, ujmujące rozwój zawodowy nauczycieli „jako całonocny proces transformacji ich doświadczeń przebiegających w sposób nieciągły, wynikający z ich indywidualnych biografii usytuowanych w szerokim kontekście społecznym” (s. 225). Tego typu badania, wieloaspektowe analizy danych oraz ich interpretacja, a zwłaszcza jakościowe analizy i interpretacje nauczycielskich narracji autobiograficznych, wnoszą wiele nowej wiedzy na temat specyfiki pracy zawodowej nauczycieli plastyki oraz jej wielorakich uwarunkowań. Mogą też być pomocne w praktyce kształcenia oraz dalszego, całonocnego rozwoju zawodowego nauczycieli plastyki oraz przedstawicieli innych specjalności w ramach zawodu nauczycielskiego.

Badania Izabeli Lebudy (2014) nad uwarunkowaniami poczucia sukcesu u nauczycieli, zostały przeprowadzone w ich części jakościowej (26 nauczycieli) z zastosowaniem metodologii teorii ugruntowanej, w jej odmianie konstruktywistycznej, zakładającej użyteczność społeczną wygenerowanych z zebranego materiału badawczego uogólnień i wniosków.

Interesujące wyniki badań uzyskano dzięki procesualnemu, biograficznemu podejściu do kwestii kształtowania się poczucia sukcesu w kontekście rozwoju kariery zawodowej badanych nauczycieli: od marzeń i planów zawodowych na etapie szkoły średniej, poprzez motywy wyboru zawodu, czas studiów, decyzję o podjęciu pracy w szkole, aż po kolejne stadia stawania się nauczycielem, w przebiegu całego okresu pracy zawodowej.

Pogłębiony wywiad skoncentrowany na problemie został zastosowany w badaniach Mileny Gucmy (2012). Został on pomyślany jako rozmowa na sformułowany przez badacza temat, w której osoba badana opowiada swoją historię życia według zadawanych jej szczegółowych pytań.

Interesujące są badania Joanny Łukasik (2012) nad codziennością nauczycieli, przeprowadzone za pomocą konkursu na wypowiedzi: „Miesiąc z życia nauczyciela”.

Biograficzny wywiad narracyjny stanowił też metodę badań w pracy Hanny Kędzierskiej nad karierami zawodowymi nauczycieli. Metoda ta pozwoliła na zarysowanie obszarów napięć w procesie konstruowania wzorów kariery za-

² Niepublikowana rozprawa doktorska, nt. „Rozwój zawodowy nauczycieli plastyki. Stan, specyfika, uwarunkowania, Białystok, UwB, 2012.

wodowej nauczycieli. Ze szczególną intensywnością ujawniły się one w zwrotnych momentach biograficznych, okresach przejść statusowych, zmian społecznych i oświatowych (2012).

Beta Zamorska (2008) przeprowadziła badania biograficzne pod kątem zrozumienia codziennych doświadczeń zawodowych nauczycieli z zastosowaniem dyskusji grupowych.

Podsumowanie i wnioski metodologiczne

Podsumowując podjęte rozważania, należy podkreślić, że dokonał się znaczący rozwój badań biograficznych w pedeutologii. Nie sposób jednak nie wyrazić jednocześnie pewnego sceptycyzmu... Badania te bowiem mogłyby być dwójako pomyślane: albo przemyślany wybór małej liczby przypadków, zaś rozbudowanie teorii wyjściowej, albo zgromadzenie jak największej liczby relacji z życia i budowanie teorii ugruntowanej. Na pewno nie może być jednak tak, jak słusznie zauważa Kaja Kaźmierska, że często podejmuje się je z powodu chwilowej fascynacji, co może skutkować znacznym chaosem oraz uproszczeniem obrazu metody biograficznej.

Kaja Kaźmierska przytacza tu niezwykle wymowny w kontekście powyższych uwag cytat z Komentarza J. Chałasińskiego:

„Bogate osobiste doświadczenia społeczne, zdolność do introspekcyjnej jego analizy i opartej o nią konstrukcji, stanowi podstawowy warunek uzdolnienia socjologicznego. Bez takiego uzdolnienia socjolog pozostaje co najwyżej umiejętnym technikiem gromadzenia zewnętrznych faktów zbiorowego życia. Toteż socjologia jest nie tylko nauką i po trosze filozofią, lecz także pewnego rodzaju sztuką. Dlatego tak wiele socjologii nauczyć się można często od wybitnych powieściopisarzy, a tak bardzo się do niej zniechęcić przez plody cierpliwej, lecz pozbawionej talentu erudycji. Żadne zaś źródło pisane nie rozszerza i nie wzbogaca w tym stopniu naszego osobistego doświadczenia społecznego, co autobiografia” (Kaźmierska, 2012).

Interesującą i niezwykle inspirującą poznawczo i metodologicznie perspektywę dla badań biograficznych stwarzają tzw. refleksyjne nurty poznawcze w naukach społecznych (Dróżka, 2008). W ich świetle wyraźnie uwidocznia się konieczność prowadzenia badań tzw. rozumiejących, humanistycznych, umożliwiających wniknięcie w ludzkie doświadczenia, poznanie ich kontekstu po to, aby móc refleksyjnie, w sposób zaangażowany wzbogacać praktykę ludzkiego życia i działania.

Nurty te w znacznym stopniu stanowią kontynuację tradycji Szkoły Chicagowskiej, którą przybliżyła K. Kaźmierska (2012) oraz w jej świetle pokazuje metodę biograficzną jako umożliwiającą łączenie pogłębionej refleksji teoretycznej z konkretnymi działaniami naprawczymi w różnych obszarach życia społecznego. Chodzi tu o sformułowany już za czasów tej Szkoły postulat socjologii zaangażowanej, tj. założenie tworzenia nauki, która wspomagałaby praktykę społeczną, inicjując działania reformatorskie, bądź pokazywała, w jaki sposób rozwiązywać indywidualne i zbiorowe problemy, poprzez wykorzystanie podejścia biograficznego.

Bibliografia

- Bertaux D. (1990), *Funkcje wypowiedzi biograficznych w procesie badawczym*, [w:] J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, PWN, Warszawa–Poznań.
- Blumer H. (2007), *Interakcjonizm symboliczny. Perspektywa i metoda*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków.
- Chałasiński J. (1938), *Młode pokolenie chłopów*, t. 1–4; t. 4: *O polską szkołę*, Instytut Kultury Wsi, Warszawa.
- Cieński A. (1992), *Pamiętniki i autobiografie światowe*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Day C. (2004), *Rozwój zawodowy nauczyciela. Uczenie się przez całe życie*, tłum. J. Michalak, GWP, Gdańsk.
- Denzin N. (1990), *Reinterpretacja metody biograficznej w socjologii: znaczenia a metoda w analizie biograficznej*, [w:] J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, PWN, Warszawa–Poznań.
- Dróżka W. (1993), *Pokolenia nauczycieli*, WN WSP, Kielce.
- Dróżka W. (1997), *Młode pokolenie nauczycieli. Studium autobiografii młodych nauczycieli polskich lat dziewięćdziesiątych*, WN AŚ, Kielce (II wyd. 2004).
- Dróżka W. (2002), *Nauczyciel. Autobiografia. Pokolenia. Studia pamiętnikoznawcze i pedeutologiczne*, WN AŚ, Kielce.
- Dróżka W. (2005), *Nauczycielska dojrzałość. Pamiętniki średniego pokolenia nauczycieli 2004*, WN AŚ, Kielce.
- Dróżka W. (2008), *Generacja wielkiej zmiany. Studium autobiografii średniego pokolenia nauczycieli 2004*, WN UJK, Kielce.

- Dróżka W. (2009), *Autobiografia w badaniach jakościowych*, [w:] D. Kulinowski (red.), *Pedagogika kultury*, t. V, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2009, s. 59–81.
- Gołębiowski B. (1969), *Szkoła i wychowanie w zmiennym społeczeństwie*, [w:] *Młode pokolenie wsi Polski Ludowej*, t. VI: *Nauczyciele i uczniowie*, LSW, Warszawa.
- Gołębiowski B. (1995), *Metoda biograficzna w pedeutologii*, [w:] W. Dróżka, B. Gołębiowski (red.), *Współczesne zagadnienia zawodu nauczyciela*, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce.
- Gucma M. (2012), *Sukcesy i niepowodzenia pedagogiczne nauczycieli języka angielskiego w szkołach gimnazjalnych w świetle teorii Paulo Freire*, Szczecin.
- Gucma M. (2012), *Magiczne praktyki nauczycielskie*, [w:] B. D. Gołębiak, H. Kwiatkowska (red.), *Nauczyciele. Programowe (nie)przygotowanie*, Wydawnictwo DSW, Wrocław.
- Hałas E. (1990), *Biografia a orientacja symbolicznego interakcjonizmu*, [w:] J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, PWN, Warszawa–Poznań.
- Helling I. (1990), *Metoda badań biograficznych*, [w:] J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, PWN, Warszawa–Poznań.
- Każmierska K. (red.) (2012), *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, Nomos, Kraków.
- Kędzierska H. (2012), *Kariery zawodowe nauczycieli. Konteksty–wzory–pola dyskursu*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Kędzierska H. (2012), *Miedzy powołaniem a strategią maksymalizacji zysków – przemiany dróg wyboru nauczyciela*, [w:] B. D. Gołębiak, H. Kwiatkowska (red.), *Nauczyciele. Programowe (nie)przygotowanie*, Wydawnictwo DSW, Wrocław.
- Kohli M. (2012), *Biografia: relacja, tekst, metoda*, [w:] Każmierska K. (red.) *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, Nomos, Kraków.
- Kubinowski D. (2010), *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia. Metodyka. Ewaluacja*, WNUMCS, Lublin.
- Lalak D. (2010), *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Lebuda I. (2014), *Kształtowanie poczucia sukcesu nauczycieli*, Nomos, Kraków.
- Lejeune P. (2001), *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii*, Universitas, Kraków.
- Łukasik J. M. (2012), *Doświadczenie życia codziennego. Narracje nauczycielek na przełomie życia*, Impuls, Kraków.
- Moja twarz jest niepowtarzalna, Pamiętniki młodych nauczycieli '93* (1993), wybór, oprac., posłowie, W. Dróżka, B. Gołębiowski, Wydawnictwo “Jedność”, Kielce.

- Nowak S. (1985), *Metodologia badań społecznych*, PWN, Warszawa.
- Nowak J. (red.) (1991), *Przemiany zawodu nauczycielskiego*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Piorunek M. (2009), *Bieg życia zawodowego człowieka. Kontekst transformacji kulturowych*, Wydawnictwo UAM, Poznań.
- Prawda M. (1987), *Cykl życia jednostki a wartość pracy*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Runyan W. M. (1992), *Historie życia a psychobiografia*, WN PWN, Warszawa.
- Straś-Romanowska M. (red.) (1995), *Na tropach psychologii jako nauki humanistycznej*, WN PWN, Warszawa–Wrocław.
- Włodarek J., Ziółkowski M. (red.) (1990), *Metoda biograficzna w socjologii*, PWN, Warszawa–Poznań.
- Wyka A. (1993), *Badania jakościowe w dobie transformacji, czyli o słuchaniu społeczeństwa*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3.
- Zamorska B. (2008), *Nauczyciele. (Re)konstrukcje bycia w świecie edukacji*, Wydawnictwo DSW, Wrocław.